

ความสัมพันธ์กับประเทศราช : การสร้างทรัพยากรทางอำนาจโดยครอบครองดินแดนอื่น

ความนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรไทยกับประเทศราชเป็นการแสดงให้เห็นว่า ราชอาณาจักรไทยมีอำนาจมากกว่า ซึ่งการมีอำนาจมากนี้ คงจะเห็นได้จากความสามารถในอันที่จะควบคุมประเทศราชได้ ความสามารถในการควบคุมประเทศราชได้นี้ ถือได้ว่าเป็นทรัพยากรทางอำนาจของราชอาณาจักรไทย

ราชอาณาจักรไทยได้เคยแสดงความยิ่งใหญ่ในภูมิภาคแถบนี้ในฐานะศูนย์กลางของประเทศราช โดยมีอำนาจเหนือกว่า ล้านนา ล้านช้าง เขมร และมลายู ในขณะเดียวกันก็เคยเผชิญหน้าทางการทหารกับพม่า และญวนเพื่อแสดงให้เห็นว่า ไทยก็มีความเข้มแข็งมีเกียรติภูมิพอที่จะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเพื่อนบ้านรอบ ๆ ได้ กล่าวกันว่าราชอาณาจักรไทย สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีพื้นที่กว้างขวางไพศาลที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย¹ เพราะนอกจากอาณาบริเวณที่เป็นราชอาณาจักรเมืองเอกราชแล้ว ราชอาณาจักรไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ยังแผ่อำนาจคลุมเมืองประเทศราช เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรัง กานู ปะลิส เปรัก ปัตตานี สทูล กะบังป่าลุ หนองจิก สายบุรี ยะหริ่ง ยะลา รามันห์ ระแงะ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน แพร่

¹ ณรงค์ พ่วงนิศ, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย สมัยกรุงธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2310-2394)" ใน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ เอกสารการสอนสาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529, หน้า 192.

² ทองต่อ ณ กล้วยไม้, "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์" ใน พระราชกรณียกิจกับการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่, พ.ศ. 2527 หน้า 7.

น่าน ลำปาง อุดลฤทัย เสียมราช พระตะบอง อุบลราชธานี นครพนม สุวรรณภูมิ เวียงจันทน์
จำปาศักดิ์ หลวงพระบาง เป็นต้น

การครอบครองดินแดนอื่น (ประเทศราช) ก็คือ การเป็นเจ้าของสิ่งที่เป็นผลประโยชน์
ประการหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นทรัพยากรทางอำนาจได้ กรณีของกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 1 นั้น
ได้ครอบครองดินแดนต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นประเทศราชที่อยู่รอบ ๆ ดินแดนไทย คือ
หัวเมืองล้านนาไทย อยู่ทางทิศเหนือ หัวเมืองลาวอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และหัวเมือง
มลายูอยู่ทางทิศใต้ ประเทศราชเหล่านี้ให้ผลประโยชน์อันเป็นทรัพยากรทางอำนาจแก่กรุงเทพฯ
ทั้งในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ กำลังคน ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และเกียรติภูมิของราชธานี ต่างกันออกไป
ไปตามลักษณะภูมิภาคนั้น

ก. ความสัมพันธ์กับล้านนาไทย

โดยสภาพที่ตั้งของภูมิภาคแล้ว ล้านนา นับว่าเป็นดินแดนกันชนหรือรัฐกันกระแทก
ระหว่างไทยกับพม่า ไทยกับพม่าเป็นรัฐที่กระทำสงครามกันมาตลอด เพราะต่างฝ่ายต่างก็ต้องการ
ขยายอำนาจไปเหนือดินแดนของกันและกัน จึงจำเป็นต้องทำสงครามระหว่างกันอยู่บ่อย เช่นสมัย
รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยทำสงครามกับพม่า 7 ครั้ง^๓ และสำหรับล้านนาไทยเป็น

^๓ ทั่วศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น"
รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช เอกสารรวบรวมผลงานสัมมนาการวิชาการ
เรื่อง ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 ณ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช 25-28 มกราคม
2521 (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์), 2521 หน้า 37.

^๔ เกษม ประสมพงศ์, "แนวพระบรมราชาบายด้านการเมืองการปกครองในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. 2325-2325" ปริณิษานิพนธ์การศึกษามหา
บัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2527, หน้า 85.

ดินแดนที่ยังประโยชน์แก่พม่ามาก่อนในด้านกำลังคนซึ่งพม่าเรียกเกณฑ์เข้ากองทัพพม่า เพื่อทำสงครามกับไทยเกือบทุกครั้ง กำลังพาหนะและเสบียงอาหาร เงินภาษีที่พม่าเรียกเกณฑ์อย่างไม่มีกำหนด เวลา ภาษีการค้าที่พม่าเรียกเก็บตามด่านทางที่พ่อค้าใช้เดินทางค้าขายในระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ และการให้ราษฎรรับภาระเลี้ยงดูกองทัพพม่า ซึ่งตั้งประจำการอยู่ในล้านนาไทย^๕

ด้วยเหตุที่พม่าถือเอาประโยชน์จากเมืองประเทศราช (ล้านนาไทย) แต่เพียงฝ่ายเดียว (ปกครองอย่างกดขี่) นี้เองจึงทำให้ชาวล้านนาไทยให้ความร่วมมือกับพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างดี ในครั้งเมื่อ ทรงรวบรวมหัวเมืองทางเหนือ โดยการยกกองทัพหลวงไปขับไล่พม่าและตีหัวเมืองทางเหนือในพ.ศ. 2317 คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน แพร่ และน่าน ต่างก็อ่อนน้อมร่วมมือสวามิภักดิ์^๖ พระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำบ้านถือพระราชอาญาสิทธิเป็นพระยาวิเชียรปราการ ครองเชียงใหม่ ให้พระยาลำพูนถือพระราชอาญาสิทธิ เป็นพระยาอัยวงศ์ ครองนครลำพูน, ให้เจ้ากาวิละถือพระราชอาญาสิทธิ เป็นพระยากาวิละครองนครลำปาง^๗

พระเจ้ากรุงธนบุรีมีแนวพระราชดำริที่จัดให้เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองกันกระหนาบพม่า จึงทรงตั้งเจ้าเมืองดังกล่าวแล้ว^๘ แต่เมืองเชียงใหม่ ผู้คนยังน้อยอยู่มาก คงไม่มีกำลังเพียงพอที่จะทำการป้องกันตนเองได้ จึงให้ทั้งเมืองให้เป็นเมืองร้างไปก่อน ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

^๕ปรีดนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย และประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ปรินญาพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516), หน้า 78-79.

^๖กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร: คลังวิทยา, 2517), หน้า 79.

^๗"พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 66-67.

^๘เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2503), หน้า 161.

พระนุทชยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะให้เมืองเชียงใหม่ เป็นรัฐกันชนเช่นเดียวกับ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีพระราชดำริให้จัดตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ได้ทรงพิจารณาถึงผู้ที่ จะมาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่อย่างรอบคอบ ในที่สุดก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาภาววิไล เจ้าเมืองนครลำปางขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เพราะพระยาภาววิไลเป็น ผู้มีฝีมือเข้มแข็งและสามารถต่อสู้ป้องกันเมืองให้พ้นจากการรุกรานของพม่าได้หลายครั้ง และ ยังแสดงให้เห็นชัดว่า มีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ด้วย^๑

การได้หัวเมืองล้านนาไทยมาขึ้นกับกรุงเทพฯ นี้ ยังประโยชน์อันเป็นทวีปากรทางอำนาจ แก่กรุงเทพฯ ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

1) ในด้านยุทธศาสตร์ จากการที่ราชธานีกรุงเทพฯ ได้สร้างให้เมืองเชียงใหม่เป็น รัฐกันชน อันเป็นเมืองหน้าด่านที่สามารถป้องกันการรุกรานหรือถูกโจมตีจากพม่าได้ในแง่ภูมิการ เมืองแล้ว แหล่งที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่เหมาะสมกับการสกัดกั้นการถูกรุกรานจากพม่า แต่ใน ระยะแรก รัชกาลที่ 1 มิทรงสามารถสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นเมืองยุทธศาสตร์ได้ในทันทีทันใด เพราะยังมีผู้คนอาศัยอยู่น้อย จึงปล่อยให้เมืองเชียงใหม่ร้างอยู่ระยะหนึ่งก่อนแล้ว จึงโปรดฯ ให้ พระยาภาววิไลคนที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัยไปเป็นเจ้าเมืองและสนับสนุนการสร้างเมืองเชียงใหม่ ขึ้น เพื่อเป็นเมืองกันชนกับพม่าดังกล่าว

2) ด้านเศรษฐกิจ หัวเมืองล้านนาช่วยเก็บภาษีจากพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายกัน และพม่า ก็เคยเก็บภาษีนี้มาก่อน

3) ด้านการทหาร ในขั้นต้นกำลังคนในเมืองเชียงใหม่ ยังมีผู้อยู่อยู่น้อยจนไม่สามารถ สร้างเป็นเมืองได้ ทางกรุงเทพฯ จึงได้สนับสนุนพระยาภาววิไลไปเป็นเจ้าเมือง และให้แสวงหาผู้ คนมาสร้างบ้านแปลงเมือง รวบรวมผู้คนมาเป็นกำลังของเมือง นอกจากนี้ในระยะแรก ๆ ทาง กรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนการรบ เพราะผู้คนยังน้อยอยู่ ซึ่งเป็นการช่วยเสริมสร้างกำลังคนของ เมืองเชียงใหม่ จนในที่สุดเมื่อเมืองเชียงใหม่มีกำลังคนมากขึ้น ก็มีความเข้มแข็งและสามารถเป็น กำลังสำคัญของทางกรุงเทพฯ ได้

^๑ปริศนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย และประเทศราชในหัวเมืองล้านนา ไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 96.

4) ด้านการเมืองการปกครอง ทางกรุงเทพฯ ได้แสดงความจริงใจโดยการสนับสนุนเจ้าเมืองต่าง ๆ ให้ครองเมืองในล้านนาไทย และกรมพระราชวังบวรฯ ก็ทรงมีความเกี่ยวข้องกับพระยาภาววิละทางเครือญาติ ดังกล่าวข้างต้นมาแล้ว ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการผูกความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่อีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตามการสนับสนุนจากกรุงเทพฯ ต่อล้านนาไทยจนมีความเข้มแข็งนี้มีได้หมายความว่าล้านนาไทยจะเข้มแข็งจนเป็นอิสระจากกรุงเทพฯ เพราะกรุงเทพฯ ได้ใช้นโยบายการคานอำนาจระหว่างหัวเมืองล้านนาไทยเพื่อมิให้หัวเมืองเหล่านี้รวมกำลังกันหรือเมืองใดเมืองหนึ่งมีกำลังมากจนยากที่ทางกรุงเทพฯ จะควบคุมไว้ได้ ด้วยเหตุนี้ล้านนาไทยจึงเป็นทรัพยากรทางอำนาจของกรุงเทพฯ

วิธีการได้มาซึ่งหัวเมืองล้านนาไทย และรักษาไว้ให้คงเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ อยู่ได้นั้น มีวิธีการดังนี้คือ

1. การส่งเสริมให้ตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีก (เพราะเคยทิ้งให้ร้างไว้) โดยให้พระยาภาววิละ ออกแสวงหากำลังคนมาเพื่อเพิ่มจำนวนพลเมือง ซึ่งพระยาภาววิละได้ใช้วิธีเจรจาเกลี้ยกล่อมบ้านเล็กเมืองน้อย มาใส่เมืองเชียงใหม่ และหากเจรจาไม่ได้ผล ก็จะใช้กำลังโจมตี กวาดผู้คนพลเมืองมาเชียงใหม่¹⁰ ทางกรุงเทพฯ สนับสนุนให้พระยาภาววิละชักชวนหัวเมืองล้านนาอื่น ๆ เช่น เมืองพร้าว เมืองฝาง เมืองปู้ เมืองสาก เป็นกบฏต่อพม่าแล้วพาครอบครัวอพยพมาอยู่เมืองเชียงใหม่¹¹ ล้านนาไทยยังมีกองกำลังทหารน้อยอยู่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้ความช่วยเหลือด้านนี้อย่างเข้มแข็งเมื่อกองทัพพม่ายกเข้ามาโจมตีล้านนาไทย ทางล้านนาไทยจะขอกำลังจากกรุงเทพฯ มาช่วยทุกครั้งทางกรุงเทพฯ ทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือปกป้องมาตลอด จนล้านนาไทยเข้มแข็งพึ่งตนเองได้¹² ความเข้มแข็งของเชียงใหม่เห็นได้จากการที่พระยาภาววิละป้องกันการรุกรานจากพม่าดังกล่าวแล้ว และการตีเมืองเชียงแสนอันเป็นที่ตั้งมั่นที่สำคัญของพม่าได้ในปี พ.ศ. 2347¹³ (โดยการสนับสนุนจากทางกรุงเทพฯ)

¹⁰ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 106.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

¹² ปรีศนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 114.

¹³ "พงศาวดารเบื้องต้น", ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 36.

ทางกรุงเทพฯ ราชธานีให้ความช่วยเหลือแก่ล้านนาไทย รบกับพม่ามาตลอดตั้งเห็นได้จากหลักฐานว่า "...หนังสือนายทัพนายกองกรุงเทพฯ มาถึงนายทัพนายกองพม่า ซึ่งยกมากระทำแก่เมืองเชียงใหม่ ... ให้แจ้งด้วยทัพพม่ายกมากระทำแก่ขอบเขตเสมา กรุงเทพฯ แต่ปีมะเส็งจนปีมะแม (พ.ศ. 2339-2340) ทั้งสามปีติดกันมาก็ยับเยินแตกฉานไปทุกครั้ง"¹⁴ พม่าพยายามตีเมืองเชียงใหม่อยู่ตลอดเวลา เพราะเห็นว่าขณะนั้นเชียงใหม่ยังไม่มีกำลังเข้มแข็งพอ แต่ก็ได้กำลังจากกรุงเทพฯ มาช่วยทุกครั้ง ความพยายามของพม่าที่จะตีเอาเมืองเชียงใหม่คืน เห็นได้เช่นในปี 2338 พงศาวดารพม่ากล่าวว่พระเจ้าไพบเทนพระโปรดฯ ให้เนเมียวจจนถึงสิหลูร์ เป็นแม่ทัพใหญ่ยกกำลัง 55,000 คนไปโจมตีนครเชียงใหม่ ทัพพม่าได้ไปชุมนุมพลที่เมืองหน่าย แล้วจึงยกทัพล้อมเมืองเชียงใหม่¹⁵ ทางฝ่ายพระยาภาววิละจึงได้มีหนังสือไปบอกทางกรุงเทพฯ ให้จัดกองกำลังมาช่วยเหลือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้พระราชวังบวรฯ เสด็จยกกองทัพขึ้นไปช่วย ในระหว่างนั้นพระยาภาววิละ ได้ต่อสู้ป้องกันเมืองไว้นานถึงสองเดือนเศษ กองทัพทางกรุงเทพฯ จึงยกขึ้นไปถึงและร่วมกันโจมตีกองทัพพม่าแตกพ่ายไป¹⁶

การที่กรุงเทพฯ ให้ความช่วยเหลือแก่ล้านนาไทย โดยสนับสนุนด้านการทหารและเป็นเจ้าของประเทศราช ทำให้พระยาภาววิละมีความรู้สึกว่ กรุงเทพฯ มีความจริงใจที่จะช่วยป้องกันล้านนาไทยให้พ้นอันตรายจากพม่า¹⁷ การตอบแทนสิ่งนี้คือ พระยาภาววิละ จงรักภักดี และยอมอยู่ใต้อำนาจบัญชาของกรุงเทพฯ อย่างซื่อตรง

¹⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1139 เลขที่ 1 ชื่อ ศุภอักษร ซึ่งนายทัพนายกองพม่า เรื่องพม่ารุกรานเชียงใหม่

¹⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พงศาวดารพม่า เล่ม 2 (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 240.

¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 246.

¹⁷ ปรีศนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 140.

กรมพระราชวังบวรฯ มีบทบาทในด้านการช่วยเหลือกำลังทหารแก่ล้านนาไทยมาก เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ยกกองทัพเสด็จขึ้นไปช่วยรบกับพม่าเองและยังโปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ กับพระยายมราช และทัพเจ้าอนุเวียงจันทน์ ซึ่งยกขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ ไม่ทันจึงให้ทำการแก้ตัว โดยร่วมกับกำลังของนครลำปางเมืองน่าน และเชียงใหม่ ยกตามขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนให้พม่าลี้ภัยที่อาศัยให้ได้¹⁸ แต่กองทัพทั้งหมดก็ประสบปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหาร ในที่สุดต้องถอยทัพลงมาก่อนแล้วยกขึ้นไปตีใหม่และเมื่อตีเชียงแสนได้แล้ว จึงทำการกวาดต้อนผู้คนมาประมาณ 23,000 คนเศษ และเพื่อมิให้เป็นที่อยู่อาศัยของพม่าอีกต่อไปจึงได้รื้อกำแพงและเผาเมืองเสีย ผู้คนที่แตกวิ่งมาแบ่งออกเป็น 5 ส่วน และแบ่งถวายลงมากรุงเทพฯ¹⁹ นับแต่ครั้งนี้ไปพม่ามิได้ยกมาโจมตี หัวเมืองล้านนาไทย เป็นกำลังกองทัพใหญ่อีก มีแต่กองกำลังล้านนาไทย ซึ่งมีความเข้มแข็งขึ้นแล้ว ยกเข้าไปในเขตหัวเมืองชั้นของพม่า เป็นการขยายเขตแดนของไทยขึ้นไปจนถึงสิบสองปันนา²⁰

3. การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความเป็นญาตินี้เกิดขึ้นจากการที่กรมพระราชวังบวรฯ ได้ไปลู่ขออนางศรีอินชาน้องสาวพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาภาววิละ เป็นชายาตั้งแต่ยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์²¹ จึงทำให้เชียงใหม่และกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

แม้ว่าทางกรุงเทพฯ จะสนับสนุนให้เชียงใหม่มีความเข้มแข็ง ในหัวเมืองล้านนา แต่ก็มิได้ปล่อยให้มีความเข้มแข็งมากแต่เพียงเมืองเดียวจนสามารถแยกตนอิสระจากกรุงเทพฯ ได้

¹⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1152 เลขที่ 4 ชื่อ จดหมายเหตุว่าด้วยพม่าขอเป็นพระราชไมตรี.

¹⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 246.

²⁰ ปรีคณา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย และประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 132.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

วิธีการทำให้เชียงใหม่ไม่เป็นรัฐอิสระนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงใช้วิธีการควบคุม ดังนี้คือ

1) การคานอำนาจเชียงใหม่มีจุดประสงค์เพื่อมิให้เชียงใหม่มีอำนาจเหนือเมืองล้านนาอื่น ๆ คือ แพร่และน่าน ทางกรุงเทพฯ กำหนดอำนาจหน้าที่ให้เชียงใหม่ดูแลหัวเมืองด้านตะวันตก และน่านดูแลเมืองด้านตะวันออก และในการแต่งตั้งเจ้าเมืองผู้ปกครองแพร่และน่านมิได้แต่งตั้งจากตระกูลเจ้าเจ็ดตน อันเป็นสายโลหิตข้างพระยาภาววิไล ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ การกระทำดังกล่าวนี้ของกรุงเทพฯ คือ การสร้างขั้วอำนาจให้หักเคียวกัน เพื่อเป็นการคานอำนาจของทั้งสองฝ่าย "วิธีการคานอำนาจกันเช่นนี้ทำให้กรุงเทพฯ ควบคุมหัวเมือง ล้านนาไทยได้สะดวกยิ่งขึ้น"²²

2) การใช้อำนาจควบคุมเมืองประเทศราชในล้านนาไทย นอกจากการคานอำนาจระหว่างหัวเมืองล้านนาไทยด้วยกันแล้ว ทางกรุงเทพฯ ยังใช้วิธีการควบคุมโดยขึ้นสังกัดคือ เมืองประเทศราชล้านนาไทยเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งตามประเพณีแต่เดิมมาได้กำหนดให้หัวเมืองดังกล่าวอยู่ในกำกับของสมุหนายก²³ นอกจากนี้การให้เมืองประเทศราชถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิเษกเป็นการควบคุมอีกวิธีหนึ่ง นิธินี้จะทำปีละสองครั้ง ซึ่งนับว่าสำคัญมาก การทำพิธีคือการยอมรับว่ากรุงเทพฯ คือ ศูนย์กลางอำนาจที่อยู่เหนือตน หากฝ่าฝืนถือว่าเป็นขบถ การควบคุมอีกประการหนึ่งคือ การให้ข้าหลวงจากราชธานีกรุงเทพฯ ขึ้นไปในโอกาสต่าง ๆ โดยปกติแล้วกรุงเทพฯ มิได้ส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำหรือกำกับราชการอย่างถาวรในหัวเมืองล้านนาไทย ดังเช่นที่พม่าเคยปฏิบัติมาก่อน เพราะทางกรุงเทพฯ ต้องการให้เจ้านายในหัวเมืองล้านนาไทย อันเป็นประเทศราชของไทยมีอำนาจว่ากล่าวปกครอง ดูแลชาวเมืองกันเองในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างเต็มที่ แต่ถ้าเกิดความจำเป็นหรือราชการเร่งด่วนที่จะต้องทำให้ลุล่วงโดยเร็วแล้วทางกรุงเทพฯ จะมอบหมายอำนาจให้ข้าหลวงขึ้นไปติดต่อกับราชการประสานงานระหว่างกรุงเทพฯ และล้านนาไทย เมื่อเสร็จสิ้นภาระกิจที่ได้รับมอบหมายไปแล้ว ข้าหลวงจะเดินทางกลับกรุงเทพฯ สำหรับอำนาจหน้าที่ของข้าหลวงที่รับมอบหมายจากกรุงเทพฯ จะมีอำนาจเต็ม มีสิทธิว่ากล่าวตักเตือนตักเตือนปัญหาสำคัญ ๆ ได้ ซึ่งหัวเมืองจะต้องยอมรับ อำนาจนั้น ๆ โดยอาจพิจารณาลักษณะอำนาจที่มอบหมายให้ข้าหลวงทำดังนี้

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

ก) การส่งข้าหลวงขึ้นไปร่วมงานในโอกาสที่เจ้าเมืองและญาติพี่น้องที่ดำรงตำแหน่งในหัวเมืองล้านนาไทยถึงนิราลัยหรือแก่กรรม ข) การส่งข้าหลวงขึ้นไปในราชการพิเศษที่เป็นการเร่งด่วนเพื่อแก้ปัญหาหรือสอบสวนข้อเท็จจริงบางประการ และ ค) การควบคุมโดยแต่งตั้งโยกย้าย ถอดถอนเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงในล้านนาไทย²⁴

3) การคงสิทธิอำนาจบางส่วน กล่าวคือ กรุงเทพฯ ยังคงยึดอำนาจบางส่วนในการปกครองล้านนาไว้ ซึ่งได้แก่อำนาจสิทธิขาดในการแต่งตั้งและเพิกถอนตำแหน่งสำคัญทางการเมือง 5 ตำแหน่ง ซึ่งแต่ละหัวเมือง เรียกว่า เจ้าชั้นทั้ง 5 โข ตำแหน่งดังกล่าวเป็นตำแหน่งที่รับผิดชอบบริหารงานทุกสาขาในหัวเมือง แต่ละเมืองประกอบด้วยเจ้านาย 5 องค์ ดำรงตำแหน่งตามลำดับความสำคัญ ดังนี้คือ เจ้าเมือง พระยาอุปราช พระยาราชวงศ์ พระยารัตนเมืองแก้ว และพระยาราชนคร²⁵

4) การควบคุมหัวเมืองล้านนาไทย โดยวิธีให้บุคคลสำคัญมาเป็นตัวประกันในกรุงเทพฯ ก็ยังคงมีอยู่ เช่น กรณีพระยามังไซเจ้าเมืองแพร่ ชักชวนพระยาออง และพระยาเชียงรายจับตัวพระกษมะณี พม่าเจ้าเมืองเชียงแสนได้ ส่งผลให้มีความชอบ แต่ก็ยังคงพระทัยในพระยามังไซอยู่ เพราะเคยไปอยู่กับพม่ามานาน เกรงจะเป็นนอบาย จึงให้มาทำราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ในขณะที่เดียวกันก็ให้พระยาอองไปช่วยราชการที่เชียงราย²⁶ ซึ่งวิธีการเช่นนี้พม่านิยมใช้และใช้ได้ผลดีมากกับเมืองประเทศราช²⁷

จะเห็นได้ว่า กรุงเทพฯ โดยรัชกาลที่ 1 ได้ประโยชน์อันเป็นทรัพยากรทางการเมืองจากการครอบครองดินแดนล้านนาไทย ทั้งในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ เพราะสามารถใช้เป็นดินแดนกันชนกับพม่าได้ เป็นฐานกำลังคนที่ใช้ในการต่อสู้กับกำลังทหารของพม่า เป็นแหล่งรายได้อันได้แก่ การเก็บภาษีจากพ่อค้าที่ทำมาค้าขายได้ สำหรับวิธีการที่จะได้มาซึ่งดินแดนล้านนาไทยนี้ ทางกรุงเทพฯ ได้ใช้วิธี

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-123.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97-98.

²⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 161.

²⁷ G.E. Harvey. History of Burma (London : Frank Case, 1967),

การให้การให้การสนับสนุน ให้กำลังทหารไปช่วยรบกับพม่า ใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการรักษาความเป็นเจ้าประเทศราชเหนือดินแดนล้านนาไทยนี้ ทางกรุงเทพฯ ได้ใช้อำนาจควบคุม การขึ้นสังกัดของหัวเมือง การคานอำนาจระหว่างหัวเมือง การแต่งตั้งข้าราชการในหัวเมือง และการนำเอาตัวประกันมาไว้ที่กรุงเทพฯ

ข. ความสัมพันธ์กับหัวเมืองลาว

ประเทศราชลาวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีหัวเมืองสามหัวเมืองซึ่งจัดการปกครองเป็นแบบประเทศราชคือ เวียงจันทน์ นครพนม และนครจำปาศักดิ์ ส่วนเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นหัวเมืองเอกนั้นให้ปกครองกำกับดูแลเมืองเขมรป่าดง และหัวเมืองที่ไม่ขึ้นกับประเทศราชทั้งสามดังกล่าว²⁹ หัวเมืองลาวในความเป็นจริงแล้วเคยเป็นประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่สอง หัวเมืองลาวต่างพากันตั้งตัวอิสระจากไทย และหันไปฝักใฝ่กับพม่า จำปาศักดิ์ มีท่าทีกระด้างกระเดื่อง ดังนั้นเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้เอกราชและรวบรวมอาณาจักรเป็นปึกแผ่นได้แล้ว จึงขยายอำนาจมาจากหัวเมืองลาวได้สำเร็จใน พ.ศ. 2322³⁰

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้หัวเมืองลาวเป็นประเทศราชแล้วโปรดฯ ให้เจ้าสิริบุญสารครองลาว³¹ และเป็นธรรมเนียมที่ทางกรุงเทพฯ จะต้องเชิญพระญาติของฝ่ายเจ้าลาวมาไว้ที่กรุงเทพฯ เพื่อเป็นตัวประกัน ซึ่งก็ทรงชบเลี้ยงไว้เป็นอย่างดีสมเกียรติ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงดำริว่า พระองค์มีอำนาจปกครองเหนือหัวเมืองลาวประเทศราชดุจเดียวกับสมัยแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี วิธีการที่

²⁹ ไพบูลย์ มิกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน 2436-2453 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 124.

²⁹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาค 70 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 189.

³⁰ เจ้าสิริบุญสาร สวรรคตในปี 2324 โปรดฯ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 47.

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกระทำเพื่อให้ลาวยอมรับพระราชอำนาจคือ การส่งพระราชสาส์นไปบอกยังหัวเมืองลาวประเทศราชว่า ได้เกิดการเปลี่ยนแผ่นดินแล้ว และให้ยอมรับในพระราชอำนาจของพระองค์

ในขณะนั้นเมืองเวียงจันทน์ มีเจ้านันทเสนราชบุตรของเจ้าสิริบุญสาร เป็นกษัตริย์ครองเวียงจันทน์อยู่โดย เจ้านันทเสนนี้เคยมาเป็นตัวประกันสมัยธนบุรี และได้รับการแต่งตั้งให้ไปครองเมืองเวียงจันทน์จากพระเจ้ากรุงธนบุรี ใน พ.ศ. 2324 ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าเจ้านันทเสน คือคนเก่าของพระเจ้ากรุงธนบุรี การที่จะจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 1 เมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดินนี้ยังไม่รู้ชัดรัชกาลที่ 1 จึงทรงมีพระราชสาส์นแจ้งไปยังเจ้านันทเสนว่า ได้มีการเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ขอให้มีการยอมรับในพระราชอำนาจของพระองค์เช่นเดียวกับสมัยธนบุรี และยังบอกให้ชักจูงหัวเมืองลาวอื่น ๆ มาขึ้นกับไทยด้วยทางเวียงจันทน์ได้ตอบพระราชสาส์นว่า ยอมรับพระราชอำนาจ และยังได้กล่าวถึงความก้าวหน้าในการชักชวนหัวเมืองลาวอื่นๆมาสวามิภักดิ์กับไทยด้วย การยอมรับในอำนาจของไทยนี้ ทางเวียงจันทน์ยังได้มีข้อเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนคือขอให้ทางกรุงเทพฯ ส่งพระราชวงศ์ซึ่งเคยนำไปเป็นตัวประกันสมัยธนบุรีกลับเวียงจันทน์ด้วย ทางกรุงเทพฯ ก็สนองตอบต่อข้อเสนอ³¹

การที่เวียงจันทน์ยอมเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 1 นั้นมีประเด็นที่สามารถพิจารณาว่า เป็นทรัพยากรทางอำนาจสำหรับกรุงเทพฯ ดังนี้คือ ก) ในด้านการเมือง เห็นได้ชัดว่า พระราชอำนาจของรัชกาลที่ 1 แผ่ปกคลุมไปถึงเมืองลาว, รัชกาลที่ 1 ได้โปรดฯ ให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนาในลาวให้ถูกต้องตามพระไตรปิฎกและยังพระราชทานพระพุทธรูปให้ลาวอีกด้วย ข) ในด้านการทหาร ทางเวียงจันทน์โดยเฉพาะเจ้านันทเสนผู้ครองเวียงจันทน์ได้ทำการควบคุมดูแลมิให้เจ้าเมืองลาวอื่น ๆ คิดกบฏต่อกรุงเทพฯ เช่น กรณีเจ้าอนุตร เจ้าเมืองหลวงพระบางได้คบคิดเข้ากับฝ่ายพม่า เจ้านันทเสนทราบการเคลื่อนไหวนี้แล้วรายงานมาให้ทาง

³¹ Lorraine M. Gesick, Kingship and Political Integration in Traditional Siam, 1767-1824 (Ph.D Dissertation, Cornell University 1976), p.123.

กรุงเทพฯ ทราบ³² และขอทำการปราบปรามซึ่งทางกรุงเทพฯ ก็เห็นชอบ³³ และจับเจ้าอนุรุธ
ส่งมายังกรุงเทพฯ ในที่สุด³⁴

ใน พ.ศ. 2336 ทางกรุงเทพฯ ก็ได้ส่งเจ้าอนุรุธกลับไปครองหลวงพระบาง³⁵ ทั้งนี้
เพราะ ทางกรุงเทพฯ เห็นว่า เจ้านันทเสนเริ่มมีอำนาจมากขึ้นอาจเอาใจออกห่างจากกรุงเทพฯ
ฉะนั้นทางกรุงเทพฯ จึงส่งเจ้าอนุรุธมาเพื่อทำการถ่วงดุลอำนาจกับเจ้านันทเสน³⁶ และหลังจาก
ทางกรุงเทพฯ ส่งเจ้าอนุรุธกลับไปยังหลวงพระบางแล้ว ก็ได้มีรายงานมายังกรุงเทพฯ ว่า เจ้า
นันทเสนร่วมกันกับพระบรมราชาแห่งนครพนมจะทำกบฏต่อกรุงเทพฯ³⁷ ทางกรุงเทพฯ จึงเรียกตัว
เจ้านันทเสนไปสอบสวน ผลปรากฏว่าผิดจริง³⁸ จึงให้นำตัวมาไว้ที่กรุงเทพฯ และให้เจ้าอินทวงศ์
พระอนุชาของเจ้านันทเสนไปครองเมืองเวียงจันทน์แทน³⁹ เจ้าเมืองอินทวงศ์ครองเวียงจันทน์แล้ว
มีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ยอมเป็นพันธมิตรทางอำนาจด้านการทหารให้ทางกรุงเทพฯ เช่น
ช่วยไทยรบพม่า ในปี พ.ศ. 2341, 2342 และปี 2346 เป็นต้น⁴⁰

³²David K. Wyatt, "Siam and Laos, 1767-1827" Journal of Southeast Asian History Vol.4 No.2, 1963., pp. 13-32.

³³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
หน้า 209.

³⁴David K. Wyatt, "Siam and Laos, 1767-1827" p. 31.

³⁵Klaus Wenk, The Restoration of Thailand under Rama I 1782-1809
Translated from the German by Greely Stalh Tucson (The University of
Arizona Press 1965), p. 97.

³⁶Ibid, p. 98.

³⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 244.

³⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 251.

³⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

⁴⁰Klaus Wenk, The Restoration of Thailand under Rama I 1782-1809,
p. 98.

ค. ความสัมพันธ์กับหัวเมืองทางใต้และมลายู

หัวเมืองทางภาคใต้และประเทศราชมลายู มีความสำคัญต่อกรุงเทพฯ ทั้งในแง่ยุทธศาสตร์ และเศรษฐกิจ กล่าวคือ เป็นจุดสกัดกั้นการรุกรานจากพม่า ซึ่งสามารถเข้ามาทางทะเลได้ นอกจากนี้ภูมิประเทศทางใต้ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากร อันเป็นสินค้าทำรายได้แหล่งสำคัญ สามารถเก็บภาษีอากรให้แก่รัฐได้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ฉะนั้นการแผ่อำนาจจากราชธานีเหนือหัวเมืองดังกล่าวจึงนับว่าเป็นความจำเป็นที่จะต้องทำ การให้มีอำนาจนี้ ในอีกนัยหนึ่งคือการสร้างการยอมรับจากประเทศราช (หัวเมืองเอก) ว่าตนขึ้นต่อกรุงเทพฯ ฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่า ราชธานีกับประเทศราชมีความสัมพันธ์กันเชิงอำนาจ ประเทศราชต้องเชื่อฟังและยอมทำตามการเรียกร้องหรือการบังคับจากราชธานี การที่ราชธานีสามารถใช้อำนาจบังคับได้นั้น แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยที่สุด ราชธานีสามารถสร้างทรัพยากรทางอำนาจจากเมืองประเทศราชได้

ในการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับประเทศราชนี้เราจะเห็นว่า ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางราชธานีได้สร้างเสริมทรัพยากรทางอำนาจและใช้อำนาจอย่างไรบ้าง

การพิจารณาการสร้างอำนาจจากหัวเมืองประเทศราชมลายูนี้ เราจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเมืองนครศรีธรรมราชด้วย เพราะเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในอันที่จะช่วยควบคุมดูแลหัวเมืองทางภาคใต้และประเทศราชมลายู

1. การควบคุมเมืองนครศรีธรรมราช

ครั้งอยุธยา ก่อนรัชสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองมหานครอันมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช ครั้นถึงรัชสมัยของพระองค์ ทรงให้เมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองเอกอยู่ในการบังคับบัญชาของสมุหกลาโหม และสมุหนายก และมาถึงสมัย พระเพทราชาให้สังกัดกับกลาโหมฝ่ายเดียว¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516.)

ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชนั้นในแง่เศรษฐกิจเป็นเมือง อันเป็นทรัพยากรทางอำนาจที่ราชธานีสามารถดึงเอามาเป็นของตนเองนี้ มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาษีอากรและสินค้าอื่น ๆ⁴² ประกอบกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่า ที่ส่งสินค้าที่มาจากส่วนกลางไปยังต่างประเทศได้⁴³ และในด้านยุทธศาสตร์ นับว่าเป็นจุดสร้างความมั่นคงให้แก่ราชธานีได้คือ ส่วนกลางและนครศรีธรรมราชสามารถร่วมมือกันต่อต้านการรุกราน จากพม่าและมะละกาซึ่งได้ทำมาแล้วหลายศตวรรษ⁴⁴ การช่วยสร้างความมั่นคงแก่ราชธานี เมื่อเกิดสงครามทางนครศรีธรรมราชจะจัดส่งกำลังทหารมาช่วยรบ รวบรวมผู้คนให้อยู่เป็นกลุ่มก้อนมิให้หนีเข้าไปอยู่ในป่า ให้อยู่เป็นหลักแหล่งบำรุงทหาร ฝึกทหารให้พร้อม ให้คู้กำนงค่ายคูประตุเมืองให้แข็งแรง เสมอ ตรวจจุดกระสุนปืนดินประสีว ตรวจจุดเรือรบ ทำบัญชีช้าง ตระเวนสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของศัตรู และขจัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์⁴⁵

จากผลประโยชน์ดังกล่าวทางราชธานีทั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี ตลอดจนกรุงรัตนโกสินทร์ จึงพยายามเข้าไปมีอำนาจเหนือหัวเมืองนครศรีธรรมราช (และหัวเมืองมลายูด้วย) ตลอดมา เมื่อคราวที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกู้เอกราชคืนจากพม่าได้แล้วนั้น ทางนครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นอิสระ พระองค์จึงเสด็จลงไปปราบนครศรีธรรมราช ซึ่งมีเจ้านครศรีธรรมราชเป็นใหญ่ ไม่ยอมขึ้นกับกรุงธนบุรี กองทัพเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ทำการต่อสู้กับกองทัพหน้าของพระเจ้ากรุงธนบุรี และเมื่อกองทัพเรือพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเป็นทัพหลวงยกไปถึง เจ้านครศรีธรรมราช

⁴² จารุวรรณ ธรรมวัตร, "200 ปี อาณาจักรรัตนโกสินทร์กับท้องถิ่นไทย" ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 3 ฉบับที่ 5 กุมภาพันธ์, 2527, หน้า 28.

⁴³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในอาณาจักรอยุธยา" อยู่เมืองไทย รวบรวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาส 60 ปี สมบัติจันทร์วงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 55.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

⁴⁵ สงข ส่องเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2516, หน้า 71-75.

เห็นว่าสู้ไม่ได้จึงหนีออกไปโดยความช่วยเหลือของหลวงสงขลา (วิเชียร) ไปอยู่เมืองปัตตานี แต่ทัพเรือของเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาพิชัยราชายกทัพเรือตามไป แล้วมีหนังสือขอร้องให้มอบตัวแต่โดยดี เจ้าเมืองปัตตานีจึงถวายตัวเจ้านครให้พระเจ้ากรุงธนบุรีแต่โดยดี^{๔๖} ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแม้เจ้านครศรีธรรมราชจะมีพวกมาก^{๔๗} ได้รับความช่วยเหลือทั้งจากเมืองสงขลา และปัตตานีก็ตาม การยกกองกำลังมาปราบอย่างน้อยที่สุดเจ้านครฯ และพรรคพวกคงต้องยอมรับในความเหนือกว่าด้านกำลังจึงต้องยอมส่งตัวแต่โดยดี

หลังจากการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชโดยใช้กำลังบังคับแล้ว กรุงธนบุรีในฐานะราชธานีก็กระทำเช่นเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยาเคยทำมาก่อน คือ ส่งคนของตนไปควบคุมหัวเมืองนครศรีธรรมราช^{๔๘} กล่าวคือ หลังจากจับเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ได้แล้วก็นำตัวเข้าไปรับราชการในกรุงธนบุรี ซึ่งถือว่าเป็นการควบคุมตัวไว้ แต่การให้รับราชการถือว่ายังให้เกียรติอยู่มาก และได้ทำการตีมน้ำพัฒนาสัตยา^{๔๙} อันเป็นการกระทำทางสัญลักษณ์ให้ยอมรับอำนาจของราชธานี แล้วส่งเจ้านราสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาไปครองเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2312 ครั้นถึง พ.ศ. 2319 เจ้านราสุริยวงศ์ ก็ถึงแก่พิราลัย^{๕๐}

เมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชว่างลง พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ซึ่งรับราชการ ณ กรุงธนบุรี ได้ประกอบกรณียกิจและโดยเสด็จ

^{๔๖} เฉลิม อยู่เวียงชัย, "ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชสมัยกรุงธนบุรี" รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช, หน้า 219.

^{๔๗} สงบ ส่งเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" หน้า 35 และสงบ ส่งเมือง และทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช" รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช, หน้า 271.

^{๔๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา" ใน อยู่เมืองไทย, หน้า 58-62.

^{๔๙} หลวงอนุสรณ์สิทธิกรรม, (พัว ณ นคร) "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช" ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 เล่ม 13 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2514), หน้า 96.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

ราชการสงครามจนเป็นที่ไว้วางพระทัย ซึ่งถือว่าเป็นการประกอบความดีควรที่จะกลับไปครองนครศรีธรรมราชตามเดิม จึงโปรดฯ ให้เจ้านครศรีธรรมราชเป็นเจ้าขัณฑ์เสมาและมีเกียรติเสมอเจ้าประเทศราช^{๕๑} การที่พระเจ้ากรุงธนบุรี ยกเจ้านครศรีธรรมราช (หนุ) ซึ่งเป็นสามัญชนเป็นเจ้าประเทศราชนั้น อาจเป็นการกระทำเพื่อสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ซึ่งเป็นสามัญชนเช่นกันด้วย^{๕๒} เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์โดยที่พระองค์มิได้เป็นเชื้อพระวงศ์มาก่อนเลย และการที่เจ้านครศรีธรรมราช (หนุ) มิยอมขึ้นต่อกรุงธนบุรี มิได้ถือว่าเป็นความผิด เพราะต่างก็ตั้งตนเป็นใหญ่เสมอเหมือนกันนั้นสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อมิได้มีการยอมรับอำนาจอันชอบธรรมด้วยการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาแล้ว ยังไม่ถือว่าเป็นการฝ่าฝืนอำนาจ จึงยังไม่มี ความผิดในฐานะกษัตริย์

แม้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีจะยกเจ้านครศรีธรรมราชให้มีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช แต่อำนาจของนครศรีธรรมราชมีขอบเขตเท่ากับหัวเมืองเอก เป็นดังในสมัยอยุธยาเท่านั้น กล่าวคือ ให้มีอำนาจในอาณาเขตทางทิศเหนือจดเมืองไชยา ทางทิศใต้จดเมืองพัทลุงและเมืองสงขลา ทิศตะวันออก และตะวันตกจดทะเลทั้งสองด้าน^{๕๓}

การกลับไปครองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่งของเจ้านครฯ (หนุ) นี้ ทางราชธานีกรุงธนบุรีคงตระหนักว่าเจ้านครฯ (หนุ) เป็นคนเก่าแก่ของท้องถิ่น มีพรรคพวกมาก และได้รับการยกย่องนับถือดังกล่าวแล้ว ครั้นเมื่อกลับไปถิ่นฐานอำนาจเดิมคงต้องมีการสร้างอำนาจขึ้นมา จนอาจแข็งเมืองได้ ฉะนั้นการเข้าไปควบคุมดูแลหรือหรือสร้างอำนาจให้อยู่เหนือเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากจะทำด้วยวิธีการจำกัดอาณาเขตดังกล่าวแล้ว ยังทำการส่งคนจากส่วนกลางคือ ในคราวที่โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชคืนเมืองนั้น ก็ได้โปรดให้พระยาอินทวงษาซึ่งเป็นคนจากส่วนกลางไปคอยดูแลราชการแทน^{๕๔} การโยกย้ายสับเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าเมืองในท้องถิ่นภาคใต้ และการสร้างความเกี่ยวข้องด้านเครือญาติกับเจ้านครศรีธรรมราช ดังจะกล่าวต่อไป

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

^{๕๒} สงบ ส่องเมือง และทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับนครศรีธรรมราช", หน้า 284.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

^{๕๔} ตรี อมาตยกุล (รวบรวม), รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร : พิมพ์ในงานศพ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ นิต, 2505), หน้า 181.

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เจ้านครศรีธรรมราช (หนู) มีหลวงสงขลา (วิเชียร) เจ้าเมืองสงขลา และเจ้าเมืองปัตตานีเป็นพรรคพวก ซึ่งจะเห็นได้จากการที่เมืองทั้งหมดให้ความช่วยเหลือเมื่อคราวพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตีนครศรีธรรมราช สำหรับเมืองชุมพร และไชยาเห็นได้ชัดว่าอยู่ฝ่าย เจ้านครฯ (หนู) ในครั้ง เจ้าพระยาจักรี (แขก) แม่ทัพกรุงธนบุรียกกองทัพไปตีหัวเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองชุมพรและไชยาไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อกองทัพกรุงธนบุรี แต่กลับหนีเข้าป่า ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองทั้งสองสวามิภักดิ์ต่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (หนู) มาก่อน ครั้นจะเข้าหากองทัพกรุงธนบุรีก็เกรงจะมีความผิดจึงหลบหนีเข้าป่าเสีย สำหรับเมืองพัทลุงนั้นมีหลักฐานปรากฏชัดว่า ยอมสวามิภักดิ์ต่อเจ้านครฯ (หนู) เพราะเจ้าเมืองพัทลุงเคยหนีไปเมืองปัตตานีพร้อมเจ้านครฯ (หนู) เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรียกมาตีนครศรีธรรมราช ดังกล่าวมาแล้ว^{๕๕}

การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีส่งเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) กลับคืนเมืองนครศรีธรรมราช นั้น ดูเหมือนจะทรงเข้าพระทัยในโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นเป็นอย่างดี เพราะก่อนที่จะให้เจ้านครศรีธรรมราชกลับคืนเมือง พระองค์ได้ทรงทำการสับเปลี่ยน เจ้าเมืองที่เคยเป็นพรรคพวกของเจ้านครศรีธรรมราช คือได้ปลดพระยาพัทลุง (จัน) ออกแล้วให้นายขุนซึ่งสืบตระกูลมาจากอำนาจท้องถิ่น กลุ่มมุสลิมได้เป็นพระยาพัทลุง ใน พ.ศ. 2316 ที่สงขลาได้ปลดเจ้าเมืองออกแล้วตั้งคนใหม่ ซึ่งเป็นชาวจีนขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทนในปี 2318 วิธีการณ์นี้จะเห็นว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรู้โครงสร้าง อำนาจเก่าด้วยการให้ผู้นำท้องถิ่นคนอื่นขึ้นมามีอำนาจแทน การส่งคนส่วนกลางไปเป็นเจ้าเมือง ซึ่งเป็นการประนีประนอมกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่น^{๕๖}

การสร้างอำนาจเหนือเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากจะทำการปรับโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นดังกล่าวแล้ว ยังใช้วิธีการดึงให้เจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ซึ่งเป็นคนที่ได้รับการยอมรับอย่างสูงในบรรดาหัวเมืองภาคใต้ ตั้งแต่การไม่เอาผิดฐานกบฏ, การให้รับราชการในกรุงธนบุรี และการให้กลับคืนเมืองดังกล่าวแล้วนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรียังได้สร้างความสัมพันธ์ด้วย การเกี้ยวตองทางเครือญาติอีกด้วย โดยทรงยอมรับนิมิตตาเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) มารับราชการฝ่ายในแล้วก็ได้ประสูติพระราชโอรสด้วย^{๕๗}

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 271.

^{๕๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในอาณาจักรอยุธยา", หน้า 62.

^{๕๗} สงบ ส่งเมือง และทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับนครศรีธรรมราช",

จะเห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีวิธีการสร้างอำนาจในหัวเมืองภาคใต้ด้วยวิธีการ
 ประนีประนอมประสานประโยชน์ คือยอมรับอำนาจท้องถิ่นโดยการแต่งตั้งคนในท้องถิ่นเป็นเจ้าเมือง
 ด้วยการเลือกสรร ผ่านการพิจารณาว่า เป็นผู้ที่อำนวยการประโยชน์แก่ส่วนกลางได้ ในขณะเดียวกัน
 ก็ไม่ได้ตัดหรือปิดหนทางการแสวงหาผลประโยชน์ของท้องถิ่น มีการประสานผลประโยชน์กันบนรูปแบบ
 ความสัมพันธ์ต่าง ๆ กัน คือ ก) ความเกี่ยวข้องทางเครือญาติระหว่างกลุ่มอำนาจท้องถิ่น ดังเห็น
 ได้จากทรงรับธิดาเจ้านครศรีธรรมราชเข้ามาเป็นพระสนมดังกล่าวแล้ว^{๕๕} นอกจากนี้ยังมีหลักฐาน
 บางแห่งกล่าวว่า พระยาพัทลุง (ขุน) ก็ถวายธิดา (บางแห่งว่าน้องสาว) ให้ได้รับราชการ ฝ่ายใน
 ส่วนหลวงสงขลา พระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดรับเอาบุตรชายคนโตไปเลี้ยงในพระราชวัง ข) ทรง
 ให้คนของพระองค์ไปสอดส่องดูแลราชการในนครศรีธรรมราชคือ เมื่อคราวให้เจ้านครศรีธรรมราช
 (หนู) คืนเมือง โปรดฯ ให้เจ้าพระยาอินทวงษา "อยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัดส่วยสาอากร ในเมือง
 นครแวนแคว้น หัวเมืองขึ้นแก่เมืองนคร"^{๕๖} และ ค) ทำการลดอำนาจของเจ้านครลงโดยทางกรุง
 ธนบุรีเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองพัทลุงและสงขลา ซึ่งเคยเป็นอำนาจของเจ้านครศรีธรรมราช การ
 กระทำดังกล่าวของพระเจ้ากรุงธนบุรีคือ การสกัดกั้นการขยายอำนาจของเจ้านครฯ มิให้ขยายตัว
 ไปในบริเวณที่กว้างขวาง^{๕๗}

ผลแห่งการแยกอำนาจหัวเมืองทางภาคใต้ออกจากกันทำให้อำนาจท้องถิ่นแยกออกเป็น
 กลุ่มย่อย ๆ ซึ่งเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว สภาพความวุ่นวายจึงเกิดขึ้นในทันทีดังปรากฏ
 ในสำเนาตั้งเจ้าพินว่า "...ลักษณะทุกวันนี้เมืองข้าขอบขัณฑสีมาปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันออกโดย
 ปริมณฑลรอบคอบไม่สงบราบคาบกอบด้วยจลาจลทำการรณรงค์สงคราม เกิดการรบพุ่งกันทุกแห่ง
 ทุกตำบลอยู่"^{๕๘}

^{๕๕} ตรี อมาตยกุล (รวบรวม), รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า 75.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

^{๕๗} ทางออกนี้อาจเกิดจากการชิงดีชิงเด่นระหว่างเมืองเอกกับเมืองตรี เช่น สงขลา
 จนเป็นเหตุให้ทำการแยกอำนาจออกจากกันโดยให้ขึ้นกับกรุงธนบุรีโดยตรง ซึ่งส่งผลให้อำนาจของ
 นครศรีธรรมราชลดลงด้วย โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในอาณาจักรอยุธยา"
 หน้า 62-66.

^{๕๘} ตรี อมาตยกุล (รวบรวม), รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า 192.

จากสถานการณ์แข่งขันอำนาจของบรรดาหัวเมืองภาคใต้ที่ปวงในระหว่างช่วงการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินของพระเจ้ากรุงธนบุรีและรัชกาลที่ 1 สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจจากราชธานีหาได้มีเหนือหัวเมืองภาคใต้อย่างเต็มที่ และขณะเดียวกันบรรดาหัวเมืองทั้งปวงนั้น ก็หาได้มีเมืองใดควบคุมเมืองอื่น ๆ ได้อย่างเด็ดขาดไม่ สภาวะการณ์นี้โดยธรรมชาติแล้วย่อมต้องการอำนาจจากรัฐบาลกลางหรือราชธานีมาควบคุมเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมือง

ความเป็นเอกภาพดังก่อนของบรรดาหัวเมืองนครศรีธรรมราชหลังการครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 หาได้เกิดขึ้นไม่ ทางกรุงเทพฯ ไม่สามารถควบคุมหัวเมืองทางภาคใต้อย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะนครศรีธรรมราชได้ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคนเก่าของพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับรัชกาลที่ 1 โดยปิดรี้วข้อราชการหลายครั้ง^{๕๒} ทางกรุงเทพฯ มอบหมายให้ดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองอื่น ๆ ก็ไม่ได้ผล เพราะขาดความเป็นเอกภาพ คือ หัวเมืองต่าง ๆ ไม่ยอมรับในอำนาจของนครศรีธรรมราช ภาวะการณ์เช่นนี้ย่อมแสดงชัดว่าทางกรุงเทพฯ ยังขาดอำนาจอันเข้มแข็งพอที่จะทำการควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองทางใต้ได้ จึงรอเวลาสร้างสมอำนาจในราชธานีให้เข้มแข็งขึ้นอีก 2 ปี หลังการครองราชย์ และต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแก่ชรา^{๕๓} ทางกรุงเทพฯ เห็นว่า ด้วยสถานการณ์ที่ขาดความเป็นเอกภาพของหัวเมืองทางภาคใต้ และความชราของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงทำการปลดให้ออกจากตำแหน่ง แล้วให้นำตัวเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ และรัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าหนัด อุปราช เมืองนครศรีธรรมราช (นั่น) เมื่อปีมะโรง จศก. จุลศักราช 1146 (พ.ศ. 2327)^{๕๔} และได้โปรดฯ ให้ลดบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงจากพระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าประเทศราช มาเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าเมืองเอก^{๕๕}

^{๕๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 82-83.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

^{๕๕} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146. เลขที่ 1 ชื่อร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช

จะเห็นได้ว่า การใช้อำนาจของกรุงเทพฯ เข้าไปจัดการปลดเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) นี้ได้อาศัยการขาดเอกภาพของหัวเมือง ความชราของเจ้านครฯ (หนู) และความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมเด็จพระอนุชาธิราชกับอุปราชเมืองนครศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นเงื่อนไขในการปลด

ในช่วงสถานการณ์เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงใช้โอกาสแยกหัวเมืองอื่น ๆ ออกจากนครศรีธรรมราช คือแยกเมืองสงขลา ปัตตานี ไทรบุรี ตรังกานู และกลันตัน ซึ่งเคยอยู่ในความปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2335⁶⁶ อันเป็นเวลา 8 ปี หลังจากได้ปลด พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) แล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่จะควบคุมหัวเมืองทางใต้ให้ได้นั้นต้องใช้เวลาไม่น้อยทีเดียว

การลดอำนาจหัวเมืองทางใต้ นอกจากการปลดพระเจ้านครฯ (หนู) พร้อมกับเรียก "เครื่องยศ ถาดหมาก คนโทเงิน ที่พระเจ้าตากสินส่งไปให้คืน"⁶⁷ และลดฐานะเมืองนครฯ จากเมืองประเทศราชมาเป็นเมืองเอกตั้งได้กล่าวมาแล้ว พร้อมกันนี้ ยังได้ยกเลิกเสนาบดีจตุสดมภ์ นครศรีธรรมราช ซึ่งเคยจัดตั้งขึ้นในสมัยธนบุรีคงเหลือแต่กรมการเมืองเอก⁶⁸

การลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราช และปลดข้าราชการคือ การทำลายฐานอำนาจขุนนางที่เป็นฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งรัชกาลที่ 1 ก็ได้ทรงสร้างฐานอำนาจฝ่ายพระองค์ขึ้นมาแทน โดยเริ่มตั้งแต่การแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ดังกล่าวแล้ว ตลอดจนทรงโปรดฯ แต่งตั้งคนที่แสดงความสามัคคีต่อพระองค์เป็นขุนนาง เช่น ในครั้งเรียกยศคืนหลังปลดพระเจ้านครฯ (หนู) แล้ว มีหลวงท่าทองกรมการเมืองคนหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าทูลละอองฯ และคุมของไม้บานหน้าต่างบานประตูเข้าไปถวาย ๘ กรุงและรับปากว่าจะถวายม้าผาน 1 ตัว ดิบุกหนัก 4 หายและงาช้าง 4 กิ่ง ขึ้นไปอีก

⁶⁶วิเชียร ๘ นคร และคณะ, นครศรีธรรมราช (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, 2521) หน้า 105.

⁶⁷หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เลขที่ 1 ชื่อร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช.

⁶⁸วิเชียร ๘ นคร, นครศรีธรรมราช, หน้า 105.

ดังนั้นจึงโปรดให้หลวงท่าทองกลับรับราชการตามเดิม และให้คืนยศ ถาดหมาก คนโทเงินแก่หลวงท่าทอง⁶⁹

การควบคุมหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น ในบางเรื่องยังคงใช้วิธีการที่เคยใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา คือ การให้คนจากส่วนกลางที่ทางราชธานีไว้ใจไปทำราชการในเมืองนครศรีธรรมราช เช่น โปรดฯ ให้นายจัน ข้าหลวงเดิมของพระองค์ซึ่งเป็น "ผู้รับราชการหน้าที่มหาดเล็กมาช้านาน รู้การผิดแลชอบ ครั้นใช้ราชการสิ่งใดก็ได้ราชการไม่เคืองไต่ละออง มีสติปัญญา อุตสาหะชวนช่วยต่อราชการแผ่นดิน มีความชอบอยู่แล้วให้นายจันมหาดเล็กออกไปช่วยราชการเมืองนคร"⁷⁰ ซึ่งการที่ส่งคนจากราชธานีไปรับราชการในหัวเมือง ทำนองไปช่วยราชการนั้น คือ การส่งคนของตนไปสอดส่องดูแลเจ้าเมืองนั่นเอง

การสร้างความสัมพันธ์กันทางเครือญาติของชนชั้นผู้ปกครองตั้งแต่สมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี ทำ ก็ยังคงถูกนำมาใช้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังเห็นได้จาก หลังจากทรงโปรดฯ แต่งตั้งเจ้าพนักงานบุตรเขยของเจ้านครคนเก่าขึ้นเป็นเจ้าพระยานนครศรีธรรมราชแล้ว รัชกาลที่ 1 ยังทรงรับเอาธิดาของพระยานนครศรีธรรมราช (พัฒน์) เข้ารับราชการฝ่ายในทั้งวังหลวงและวังหน้าได้แก่ เจ้าจอมมารดาใหญ่ ในวังหลวง เป็นเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้าอรุโณทัยซึ่งประสูติใน พ.ศ. 2328 ซึ่งพระองค์เจ้าอรุโณทัยนี้ได้รับพระราชทานอิสริยยศเป็นกรมหมื่นคัคคัลเสพ⁷¹ และต่อมาได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ กรมพระราชวังบวรมหาคัคคัลเสพ กล่าวกันว่า มีความสนิทสนมกับรัชกาลที่ 3 มาก และธิดาอีกคนหนึ่งของเจ้าพัฒน์ก็ถวายแก่วังหน้า (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล)⁷²

⁶⁹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เล่มที่ 1 ชื่อเรื่องสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁷¹ "ราชสกุลวงศ์", พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้ากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 12.

⁷² ญัตติ สุกตีสงคราม, "นครศรีธรรมราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช เอกสารรวบรวมผลงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 ณ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช 25-28 มกราคม 2521 (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2521), หน้า 290.

ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับราชธานีในเชิงความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเจ้าเมืองกับพระมหากษัตริย์นิยมที่จะนำราชบุตรหรือบุตรของเจ้าเมืองมาไว้ในราชธานี ทั้งนี้เพื่อต้องการให้บุตรหรือราชบุตรมีความใกล้ชิดกับราชสำนัก อันเป็นการฝึกฝนการรับราชการไปในตัว เมื่อมีความสามารถแล้วก็กลับไปดำรงตำแหน่งสำคัญในเมืองเดิมของตน การที่เจ้าเมืองมอบให้ญาติของตนมาอยู่ที่เมืองหลวงเช่นนี้ ถือว่ามีการยอมรับในอำนาจทางราชธานี อันเป็นการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ที่ดีต่อราชธานี ในกรณีเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ท่านได้ถวายบุตรชายเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 ได้เป็นที่นายคลังวิไชยมหาดเล็กหุ้มแพร รัชชี่ใกล้ชิดองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระอนุรักษภูเบศร์ตำแหน่งผู้ช่วย เมืองนครศรีธรรมราช และได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในที่สุด⁷³ อย่างไรก็ตามการนำเครือญาติของเจ้าเมืองขึ้นไปอยู่ในราชธานีนั้น ในแง่หนึ่งคือการนำมาเป็นตัวประกัน อันเป็นการควบคุมหัวเมืองอีกวิธีหนึ่งดังได้กล่าวมาแล้ว

จากที่กล่าวข้างต้นนั้น เราจะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างอำนาจให้มีเหนือนครศรีธรรมราช ด้วยการปลดคนของศัตรูออก ลดอำนาจเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยการลดฐานะแยกหัวเมืองทางใต้อื่น ๆ มาขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง สร้างความสัมพันธ์ด้านเครือญาติกับเจ้าเมืองคนใหม่ และส่งคนของพระองค์เข้าไปดูแลการบริหารราชการในนครศรีธรรมราชด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ารัชกาลที่ 1 ทรงสามารถควบคุมหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้มากกว่าสมัยธนบุรี⁷⁴

การที่ทางกรุงเทพฯ ต้องการจะควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เพราะว่าเมืองนี้มีบทบาทสำคัญทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจอันเป็นทรัพยากรทางอำนาจ ดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นตัวแทนของฝ่ายราชธานีในอันที่จะดูแลรักษา และป้องกันอาณาเขตทางใต้⁷⁵ ด้วยความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชดังกล่าว ราชธานีจึงได้ทำการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชอย่างใกล้ชิด ด้วยวิธีการดังกล่าว นอกจากนี้ยังให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ก) รายงานทุกข์สุขในเมืองนครศรีธรรมราชให้ราชธานีทราบ หากไม่บอกโทษถึงประหารชีวิต ข) จะต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้ง

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

⁷⁴ สงบ ส่องเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานี กับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 69.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 269.

ค) จะต้องนำดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการขึ้นทูลเกล้าถวายตามราชประเพณี
สิบมาปีละสองครั้ง ง) ต้องส่งภาษีอากรให้คลังหลวงให้เสร็จเรียบร้อยอย่าให้ค้างงวดล่วงไปได้
จ) การมีหนังสือบอกมายังกรุงเทพแทนต้องปรึกษาหารือเห็นพ้องกันก่อนแล้วจึงส่งมายังกรุงเทพฯ
โดยให้ทำขึ้นสองฉบับให้เหมือนกัน และ ฉ) พิจารณาตราซึ่งออกไปเกณฑ์เอาราชการทางหัวเมือง
นครศรีธรรมราชให้ถูกต้องตามอัยการก่อนที่จะส่งมายังกรุงเทพฯ⁷⁶

ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชนี้ยังอยู่ที่สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอีกด้วยคือเป็น
เมืองที่ตั้งอยู่ตรงกลางเมืองบริวารเริ่มจากเหนือสุดไปสุดคือ ตั้งแต่ชุมพรลงไปถึงปัตตานี
ไทรบุรี ตรังกานู ซึ่งบริบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ กำลังทางเศรษฐกิจและกำลังคน อีกประการ
หนึ่งคือเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองท่าสำคัญที่มีการค้าขายกับต่างประเทศ ช่วยให้สามารถ
ซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ได้สะดวกกว่าเมืองหลวง หรือเมืองอื่นที่อยู่ห่างทะเลห่างเส้นทางค้าขายกับต่าง
ประเทศโดยเฉพาะในยามศึกสงคราม⁷⁷

2. นครศรีธรรมราช: ในฐานะตัวแทนสร้างอำนาจและรักษาอำนาจ

นครศรีธรรมราชในฐานะเมืองใหญ่ที่สุดทางใต้ และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ดังกล่าว
จึงเป็นตัวแทนในการดูแลหัวเมืองบริวาร และปราบปรามแขกสลัด ทั้งทางด้านอ่าวไทย และทาง
ทะเลอันดามัน⁷⁸ ทางกรุงเทพฯ จึงมอบให้กำกับดูแลหัวเมืองทางใต้และมลายู ดังนี้

2.1 การกำกับดูแลเมืองสงขลา

เมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเมืองเอกได้รับมอบหมายจากกรุงเทพฯ ให้ดูแล
และกำกับเมืองสงขลา ซึ่งเป็นวิธีการที่กล่าวได้ว่า กรุงเทพฯ ใช้ให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็น
ทรัพยากรทางอำนาจ เพื่อช่วยสร้างอำนาจเหนือเมืองภาคใต้ แต่การสร้างอำนาจดังกล่าวไม่ประสบ
ผลสำเร็จดังที่กรุงเทพฯ ต้องการ เพราะเกิดจากความอ่อนแอของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทาง

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

⁷⁷ เฉลิม อยู่เวียงชัย, "ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชสมัยธนบุรี"

⁷⁸ สงบ ส่งเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชใน
สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 110.

กรุงเทพฯ จึงเข้าไปดำเนินการเอง ดังจะได้ยกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มากล่าวให้เห็นดังต่อไปนี้

เมืองสงขลาซึ่งเจ้าเมืองคนเดิมชื่อเหยียง เชื้อสายจีน ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ให้เป็นผู้เก็บภาษีอากร เป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยกับพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างดี ต่อมาเมื่อเรื่องวิวาทกับเจ้านครฯ (หนู) ราชธานีจึงแยกเมืองสงขลา ซึ่งเดิมขึ้นต่อนครศรีธรรมราช (ให้ นครฯ ดูแลกำกับเท่านั้น แต่อำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมืองได้โอนไปเป็นของพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังกล่าวมาแล้ว) มาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ⁷⁹ แล้วรัชกาลที่ 1 จึงทำการปลดเจ้าเมืองสงขลา (เหยียง) ด้วยเหตุผลว่า ก) มีราชการเกณฑ์ให้พระยาสงขลาต่อเรือลำเลียง 3 ลำ แลเงินทองค้ำ พระยาสงขลาว่าจะส่งคิบลูกเรือลำเลียงเข้ามาให้ทันกำหนดหาไม่ได้ค้างเสียราชการ ข) เมืองตรังกาน เมืองหนองจิก เมืองตานีบอกกล่าวโทษวิวาทแก่กัน พระยาสงขลาปรับอาสาจะไปว่ากล่าว ก็ไม่ได้ราชการ ทำให้เกิดการระส่ำระสายให้ราชการและเสียพระเกียรติ และ ค) สำเภอลูกค้ามาจอดทำค้าขายอยู่หน้าเมืองสงขลา และสลัดแขกมาตีเอาสำเภอลูกค้าไปได้ พระยาสงขลาที่ละเมินเสีย⁸⁰

เหตุผลที่รัชกาลที่ 1 ทรงอ้างขึ้นมาเพื่อกำจัดคนเก่าของพระเจ้ากรุงธนบุรีอีกคนหนึ่ง ออกไปจากอิทธิพลหัวเมืองภาคใต้ คือการระบุโทษว่า "มีความผิดทำให้เสียราชการ โทษถึงตาย ให้ปรับเอาตัวมากระทำโทษ ณ กรุงเทพฯ"⁸¹

ส่วนผู้ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทนพระยาสงขลา (เหยียง) คือ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญอยู่) ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของพระยาสงขลา (เหยียง) การที่บุญอยู่ได้เป็นเจ้าเมืองสงขลาแทนบิดาของตนเพราะรัชกาลที่ 1 ทรงพิจารณาเห็นว่า บุญอยู่มีความรักใคร่สนิทสนมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พันน์)⁸² เจ้าเมืองคนใหม่ และโปรดฯ ให้สงขลา

⁷⁹ อคิน รัตนพันธ์ (แต่ง), สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416

หน้า 262.

⁸⁰ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เลขที่ 1 ชื่อร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

⁸² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2506), หน้า 51.

ไปขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราช^{๒๓} ซึ่งนับว่าเป็นการดำเนินนโยบายประสานผลประโยชน์ในท้องถิ่น อีกทางหนึ่ง หลังจากทำการลดอำนาจเจ้านครฯ (หนู) ลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราช และปลด เจ้าเมืองสงขลา (เหยียง) แล้ว

อย่างไรก็ดี การประสานประโยชน์เพื่อให้หัวเมืองทางใต้ปรองดองกัน อันจะเป็นประโยชน์ ต่อการควบคุมของราชธานีก็ไร้ผล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดฯ ให้แยกเมือง สงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราช แล้วยกขึ้นเป็นเมืองโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง พร้อม กับมอบหมายให้เมืองสงขลานั้นกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูบางเมืองคือ เมืองปัตตานี เมือง กลันตัน และเมืองตรังกานู คงให้เมืองนครศรีธรรมราชได้กำกับแต่เมืองไทรบุรีเพียงเมืองเดียว^{๒๔} เหตุที่ให้เมืองสงขลาดูแลหัวเมืองมลายูแทนเมืองนครศรีธรรมราชเพราะเจ้าพระยาอนครศรีธรรมราช (พัฒน์) อ่อนแอ และยังเป็นอริกับเมืองตรัง จนเป็นเหตุให้ทางกรุงเทพฯ ยกเมืองตรังไปขึ้น กับสงขลา^{๒๕}

2.2 การกำกับดูแลหัวเมืองมลายู

รัชกาลที่ 1 ทรงมอบหมายให้เมืองนครศรีธรรมราช กำกับดูแลเมืองมลายูทั้งปวง ด้วย แต่การมอบหมายให้ทำหน้าที่ดังกล่าวไม่เป็นไปตามเป้าหมาย เพราะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ไม่สามารถจัดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในหัวเมืองมลายูได้ ทางกรุงเทพฯ โดยรัชกาลที่ 1 จึงต้องเข้าไปดำเนินการเอง โดยใช้อำนาจเข้าปราบปราม และแยกหัวเมืองมลายูบางเมือง ซึ่ง เดิมเคยให้กำกับดูแลแทน มาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองมลายูเหล่านั้นรวม ตัวกันจนมีความเข้มแข็งในระดับที่จะเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ ได้

^{๒๓} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เล่มที่ 1 ชื่อร่างสารตรา ถึงเมืองนครศรีธรรมราช

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 147-150.

^{๒๕} จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ระบุว่า พระยาสิงห์ เจ้าเมืองตรัง เกิดอริกับเจ้าพระยา นครฯ (พัฒน์) ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดฯ ให้ ยกเมืองตรังมาขึ้นต่อกรุงเทพฯ เสียชั่วคราวในปี พ.ศ. 2341 และต่อมาได้ให้ไปขึ้นกับสงขลา ให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญอยู่) ดูแล, หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 เล่มที่ 2/6.

บทบาทของนครศรีธรรมราชในการควบคุมเมืองมลายู ซึ่งเดิมเคยดูแลถึง 4 เมือง คือ ไทรบุรี ปัตตานี ตรังกานู และกลันตัน แต่เมื่อปี พ.ศ. 2334 ทางกรุงเทพฯ ให้ดูแลแต่เฉพาะเมือง ไทรบุรี แต่เพียงเมืองเดียวดังกล่าวมาแล้วนั้น พอถึง พ.ศ. 2351 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกจึงโปรดให้ยกเมืองกลันตันขึ้นเป็นประเทศราชที่อยู่ในกำกับของเมืองนครศรีธรรมราช เมือง นครศรีธรรมราชจึงได้กำกับหัวเมืองมลายู 2 เมือง ตลอดรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๕๖}

ทางกรุงเทพฯ ทำการยกเมืองกลันตันเป็นประเทศราช โดยให้อยู่ในความดูแลของ นครศรีธรรมราช มิให้ส่งขลาดดูแล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าส่งขลาดดูแลเมืองมลายูอื่น ๆ อยู่แล้ว หากให้ควบคุมดูแลกลันตันอีก อาจเป็นการเพิ่มอำนาจให้แก่สงขลามากเกินไปก็ได้ ทั้งนี้ได้ หมายความว่าทางกรุงเทพฯ เห็นว่านครศรีธรรมราชมีความสำคัญจึงต้องมอบการปกครองดูแล^{๕๗} กลันตันให้ หากแต่ทำไปเพื่อให้นครศรีธรรมราชเป็นตัวถ่วงดุลอำนาจกับสงขลาบ้างเท่านั้น

ความบกพร่องของนครศรีธรรมราชในการควบคุมดูแลหัวเมืองมลายูก่อนหน้าขงภพระยา ตรังกานู และเจ้าเมืองยี่หรีง คือ ใน พ.ศ. 2334 สุลต่านเมืองปัตตานี คิดกบฏต่อกรุงเทพฯ^{๕๘} ต้องการแยกตัวออกจากไทย เพราะไม่พอใจไทยที่ให้นครศรีธรรมราชปกครอง^{๕๙} ซึ่งกบฏที่เกิดจากการอ้างการปกครองที่ไม่เป็นธรรมโดยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้ ทางกรุงเทพฯ ปราบได้ และหลังจากนั้นก็ทำการแบ่งแยกเมืองปัตตานีออกเป็นเมืองย่อย ๆ 7 เมือง แต่ละเมืองจะมี

^{๕๖} ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (พ.ศ. 2325-2411) ปรินฤพานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัย วิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515, หน้า 4.

^{๕๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 241.

^{๕๘} ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)", หน้า 128.

^{๕๙} จารุวรรณ ธรรมวัตร, "200 ปี อาณาจักรรัตนโกสินทร์กับท้องถิ่นไทย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 กุมภาพันธ์ 2525, หน้า 27.

ผู้ว่าราชการเมืองปกครอง และอิสระจากกัน^{๑๐} แต่ทุกเมืองต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมือง
สงขลา การที่ทางกรุงเทพฯ แยกเมืองปัตตานีออกเป็นเมืองย่อย ๆ เช่นนี้ ก็เป็นวิธีการขจัดความ
เข้มแข็งของเมืองปัตตานี อันเป็นการป้องกันมิให้ปัตตานีก่อการกบฏขึ้นอีก

อย่างไรก็ตาม การที่ทางกรุงเทพฯ มอบให้นครศรีธรรมราชดูแลหัวเมืองมลายูบางเมือง
นั้น มิได้หมายความว่า นครศรีธรรมราชจะมีความบกพร่องในหน้าที่นี้อย่างสิ้นเชิง นครศรีธรรมราช
สามารถช่วยกรุงเทพฯ ดูแลปกครองเมืองไทรบุรีได้อย่างเรียบร้อย ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยน
เจ้าเมืองไทรบุรี เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ได้ช่วยจัดการโดยนำตัวตนกูประแงรัน และตนกูปัน
บุตรพระยาไทรบุรี (โมรัมแซะ) เจ้าเมืองคนก่อน ซึ่งได้ถึงแก่กรรมแล้ว เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 ใน
กรุงเทพฯ เพื่อจะให้คนใดคนหนึ่ง ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมืองคนต่อไป ซึ่งในครั้งรัชกาลที่ 1
โปรดฯ ให้ตนกูประแงรัน เป็นพระยารัตนสงคราม รามภักดี ศรีสุลต่าน มหะหมัดรัตนราชบดินทร์
สุรินทร์ วังษา พระยาไทรบุรี เจ้าเมืองไทรบุรี และตนกูปัน บุตร เป็น พระอภัยนุราช ดำรงตำแหน่ง
ราชยามดา หรือผู้ช่วยราชการ^{๑๑} และทำการปกครองอย่างราบรื่นตลอดมา

จะเห็นได้ว่า ทางกรุงเทพฯ ใช้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นทรันยากรทางอำนาจ เพราะ
ใช้ให้นครศรีธรรมราช ควบคุมดูแลหัวเมืองทางใต้และมลายูแทนตน ซึ่งนครศรีธรรมราชทำสำเร็จ
ในระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะไม่สามารถควบคุมดูแลหัวเมืองดังกล่าวโดยลำพังได้สำเร็จ ยังต้องให้
ทางกรุงเทพฯ เข้ามาช่วยจัดการเองดังกล่าวแล้ว และการที่กรุงเทพฯ เข้ามาช่วยจัดการเองดัง
กล่าวแล้ว และการที่กรุงเทพฯ ต้องการหัวเมืองดังกล่าวเป็นเมืองขึ้นเพราะ หัวเมืองเหล่านั้นมี
ผลประโยชน์อันเป็นทรันยากรทางอำนาจอีกทางหนึ่ง คือ ในทางยุทธศาสตร์นั้น หัวเมืองทางภาคใต้
และมลายู เป็นจุดที่พม่าสามารถยกทัพเรือเข้ามาโจมตีไทยได้ ฉะนั้นหากไทยสามารถดึงเอาเมือง
มลายูและหัวเมืองทางใต้มาขึ้นกับไทยได้ แล้วย่อมมั่นใจได้ว่าจะสามารถร่วมมือกันป้องกันการถูกโจมตี
จากทางเรือโดยพม่าได้ และยังสามารถร่วมมือกันป้องกันการถูกปล้นสินค้า จากพวกโจรสลัดได้
อีกด้วย ทางด้านเศรษฐกิจ นอกจากผลประโยชน์อันได้จากเครื่องราชบรรณาการแล้ว เมืองทางใต้

^{๑๐} ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายู
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (พ.ศ. 2325-2411), หน้า 34.

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2
เล่ม 2, หน้า 117.

ยังเป็นเมืองท่าอันเป็นแหล่งค้าขายทางเรือ โดยเฉพาะทำการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้อันมหาศาลอีกด้วย นอกจากนี้หัวเมืองทางใต้และมลายู ยังมีสินค้าซึ่งสามารถส่งออกเป็นรายได้อันสำคัญของราชธานี (กรุงเทพฯ) อีกเช่น ผ้าขาวผ้าลาย นรม หวาย ไม้พลอง^{๒๒} ดิบจากปัตตานี^{๒๓} หรือพริกไทยจากกลันตัน^{๒๔} เป็นต้น ส่วนทางด้านการเมืองการปกครองนั้น เราจะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงแผ่พระราชอำนาจไปทางใต้ได้อย่างกว้างขวางมาก คือทรงมีพระราชอำนาจแผ่ปกคลุมไปกินดินแดนเดิม ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย และอยุธยา ได้เช่นเดียวกับสมัยธนบุรี อันเป็นการประกาศพระเดชานุภาพให้ยิ่งใหญ่ ไม่แพ้กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต

โดยสรุปกล่าวได้ว่า การครอบครองดินแดนอันเป็นประเทศราชนั้น ทางราชธานีกรุงเทพฯ สามารถใช้ดินแดนเหล่านั้น เพื่อประโยชน์แห่งตนหลายประการด้วยกัน คือ หัวเมืองล้านนาใช้เชียงใหม่เป็นดินแดนกันชนกับพม่า คือ เป็นจุดสกัดกั้นการรุกรานจากพม่า (เป็นทรัพยากรทางอำนาจด้านภูมิรัฐศาสตร์) เป็นแหล่งเก็บภาษีการค้า เป็นฐานกำลังไพร่พลในอันที่จะใช้ป้องกันการรุกรานจากพม่า และการได้มาซึ่งดินแดนเหล่านี้ ไทยได้มาโดยความสมัครใจของหัวเมืองล้านนาที่ต้องการมาอยู่กับฝ่ายไทย ไม่อยากเป็นเมืองขึ้นของพม่าอีกต่อไป เพราะทางพม่าปกครองกดขี่ เมื่อกรุงเทพฯ ได้ดินแดนล้านนามาแล้ว ก็ดำเนินการรักษาอำนาจเหนือดินแดนเหล่านี้ โดยทั้งการให้การสนับสนุนช่วยป้องกันการรุกรานจากพม่า สร้างดุลยภาพแห่งอำนาจในหัวเมืองล้านนา เพื่อมิให้หัวเมืองใดหัวเมืองหนึ่งมีความเข้มแข็งมากเกินไป จนอาจตั้งตัวเป็นอิสระได้ สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติใช้อำนาจแต่งตั้งข้าราชการในหัวเมือง และตรวจสอบโดยส่งข้าราชการจากราชธานีไปสืบราชการเป็นครั้งคราว สำหรับหัวเมืองลาว เป็นดินแดนที่เป็นทรัพยากรทางอำนาจของกรุงเทพฯ ทั้งในแง่การประกาศเกียรติคุณของกรุงเทพฯ โดยการเผยแพร่พุทธศาสนา เพื่อแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 1 ทรงเป็นจักรพรรดิราชา เป็นดินแดนที่มีกำลังคนจำนวนมากพอที่จะช่วยทำการรบและเกณฑ์แรงงานได้ ทางกรุงเทพฯ ได้ใช้วิธีการรักษาอำนาจเหนือดินแดนหัวเมืองลาว โดยให้หัวเมืองต่าง ๆ มีดุลยภาพ เพื่อตรวจสอบกัน และรายงานมากรุงเทพฯ แต่งตั้งคนที่ไว้ใจเป็นเจ้าของปกครอง

^{๒๒} หอสมุดแห่งชาติ, หม่อมจันทหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 มัดที่ 1 เลขที่ 16/10 พ.ศ. 2413.

^{๒๓} Henry Burney, The Burney Papers Vol. 2 Part 4, p. 144.

^{๒๔} Ibid, pp. 147-148.

และหัวเมืองทางใต้และมลายู อันเป็นดินแดนที่เป็นทรัพยากรทางอำนาจทั้งในแง่ของภูมิรัฐศาสตร์ คือ เป็นจุดสกัดกั้นการโจมตีทางทะเลจากพม่า เป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่ธาตุ เป็นเมืองท่า เป็นแหล่งภาษีอากร และเป็นดินแดนที่แสดงว่าหากกษัตริย์องค์ใดได้ครอบครองแล้ว กษัตริย์พระองค์นั้นจะมีเกียรติยศขจรไกล เพราะปกครองดินแดนอื่น ๆ ที่กว้างไกลซึ่งเคยเป็นประเทศราชของไทยมาแต่ครั้งสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา ซึ่งการครองครองดินแดนดังกล่าวนี้ ทางกรุงเทพฯ ได้ใช้นครศรีธรรมราชในฐานะหัวเมืองเอกเป็นตัวแทนกำกับดูแลแทน ในแง่นี้ เมืองนครศรีธรรมราชจึงกลายเป็นทรัพยากรทางอำนาจของกรุงเทพฯ ด้วยวิธีการที่ทางกรุงเทพฯ รักษาอำนาจในหัวเมืองทางใต้และมลายูนี้ ในเบื้องต้นมอบให้นครศรีธรรมราชปกครองดูแล ซึ่งต่อมา นครศรีธรรมราชปกครองไม่ได้ผล จึงมีการแยกเมืองต่าง ๆ บางเมืองดังกล่าว ออกจาก นครศรีธรรมราช โดยให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ

สรุป

การครอบครองดินแดนอื่นเป็นทั้งในแง่การใช้อำนาจและการสร้างอำนาจ ในแง่ของการใช้อำนาจนั้น เป็นการใช้อำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรทางอำนาจ เช่น การใช้กำลังกองทัพเพื่อให้ได้เมืองประเทศราช หรือใช้กำลังปราบปรามเมืองประเทศราชที่แข็งเมือง หรือการใช้วิธีการเกลี้ยกล่อม เพื่อให้เมืองอื่นมายอมอยู่ภายใต้การปกครองของตน

เมื่อได้ประเทศราชเป็นดินแดนใต้ปกครองแล้ว เมืองประเทศราชสามารถเป็นทรัพยากรทางอำนาจได้ ทั้งในแง่ยุทธศาสตร์ เพราะเป็นจุดที่ใช้ป้องกันการรุกรานจากศัตรูได้ ประเทศราชเป็นแหล่งที่มาของผลผลิตทางเศรษฐกิจ อันเป็นปัจจัยซึ่งสามารถก่อให้เกิดความมั่งคั่งต่อราชธานี เป็นแหล่งของแรงงาน คือ ไพร่ในเมืองประเทศราชเป็นทั้งกำลังทหารและแรงงานผลิตสินค้าที่ทางราชธานีสามารถเรียกเกณฑ์ได้ และยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงเกียรติภูมิของพระมหากษัตริย์ แห่งราชธานีที่ครองประเทศราชนั้นด้วย

ด้วยความที่ประเทศราชเป็นทรัพยากรทางอำนาจดังกล่าว ทางราชธานี (กรุงเทพฯ) จึงได้ทำการสร้างอำนาจให้มีเหนือประเทศราช ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ ประเทศราชทางด้านเหนือหรือล้านนา ซึ่งเคยเป็นเมืองอยู่ใต้การปกครองของพม่ามาก่อน ในระยะแรกทางกรุงเทพฯ พยายามดึงให้หัวเมืองล้านนามาสวามิภักดิ์ด้วยความสมัครใจ และต่อมาก็ให้การสนับสนุนทางด้านทหาร จนสามารถป้องกันตนเอง และตั้งเมืองให้มีความมั่นคงได้

เมื่อเมืองต่าง ๆ ในล้านนามีความมั่นคง ทางกรุงเทพฯ เกรงว่าทางล้านนาจะทำการแข็งเมือง ทางกรุงเทพฯ จึงทำการถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา อันเป็นวิธีการรักษาอำนาจให้คงอยู่เหนือหัวเมืองล้านนาทั้งปวง นอกจากนี้ทางกรุงเทพฯ ยังใช้วิธีการรักษาอำนาจโดยการส่งขุนนางการแต่งตั้งเจ้าเมือง และส่งข้าราชการ ซึ่งเป็นตัวแทนจากกรุงเทพฯ ไปสอดแนมหรือตรวจสอบหรือสืบราชการในล้านนาด้วย และยังสามารถใช้วิธีการสร้างสายสัมพันธ์กับหัวเมืองล้านนาด้วยระบบเครือญาติอีกด้วย

การสร้างอำนาจให้มีเหนือหัวเมืองทางใต้ มีลักษณะที่แตกต่างไปจากล้านนาที่สำคัญบางประการคือ มีการใช้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทน ให้ดูแลปกครองหัวเมืองมลายูแทน แต่เมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่นี้ได้ไม่สมบูรณ์ ทางกรุงเทพฯ จึงเปลี่ยนวิธีใหม่ โดยให้บางเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และบางเมืองขึ้นกับอีกเมืองหนึ่งคือเมืองสงขลา และในหัวเมืองมลายูที่มีปัญหาความขัดแย้งมาก ทำการแบ่งแยกออกเป็นเมืองเล็ก ๆ และให้อิสระจากกัน แล้วจัดให้มีผู้ปกครองที่ได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ไปว่าราชการแทน อันเป็นลักษณะการแบ่งแยกแล้วปกครอง

การสร้างอำนาจเหนือหัวเมืองทางใต้ทางกรุงเทพฯ ยังได้ใช้วิธีการประสานผลประโยชน์กับผู้นำท้องถิ่นอีกด้วย กล่าวคือ ทางกรุงเทพฯ ได้ดำเนินการแต่งตั้งให้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นได้เป็นเจ้าเมืองปกครองเมือง แทนที่จะเป็นขุนนางที่ส่งโดยตรวจจากกรุงเทพฯ

การสร้างอำนาจโดยอาศัยระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้กันทั่วไปนั้น ทางกรุงเทพฯ โดยรัชกาลที่ 1 ก็ทรงรับเอาธิดาของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช รัชการฝ่ายในด้วย

การสร้างอำนาจเหนือดินแดนลาว อาจเกิดขึ้นหลังจากใช้อำนาจด้วยวิธีการส่งจดหมายไปชักจูงให้ขึ้นต่อกรุงเทพฯ ต่อไปเหมือนสมัยธนบุรี ด้วยการสนับสนุนให้เจ้าเมืองลาว ผู้ซึ่งเป็นที่ไว้วางใจของกรุงเทพฯ เป็นผู้ปกครอง ต่อมาเมื่อเห็นว่าผู้นั้นเริ่มมีอำนาจ ก็สนับสนุนเจ้าเมืองอีกผู้หนึ่งไปครองอีกเมืองหนึ่ง เพื่อเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจกัน

การสร้างอำนาจเหนือหัวเมืองลาว ยังได้ใช้วิธีการสร้างเสริมพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในหัวเมืองลาวอีก การสร้างอำนาจวิธีนี้คือการประกาศเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นจักรพรรดิราชาของรัชกาลที่ 1 อันเป็นการสร้างอำนาจด้านเกียรติภูมิของพระมหากษัตริย์ เหนือดินแดนอื่น ด้วยการอาศัยความเชื่อของศาสนาเป็นเครื่องมือปกครองนั่นเอง